
Recenze

O antice u nás. Řecko a Řím v českém pojetí a zobrazování

Daniela Čadková: Oslnění hellénským sluncem

Recepte antiky v české literatuře v letech 1880–1914

Praha, Filosofia 2020. 388 s. s textovou a obrazovou přílohou.

Nejprve připomeňme známou skutečnost: Není jednoduché určit či chronologicky (tj. konvenčně) ohraničit období, v němž by bylo bez větších výhrad snadné a pertinentní sledovat jeden určitý umělecký směr, určitou literární estetiku nebo tendenci... V našem případě tematiku antické literatury a kultury pojímanou jak tradičně (tedy už od časů J. J. Winckelmana), tak naproti tomu nově či kontroverzně. Použijeme-li teď pojmy J. M. Lotmana, ale i F. Braudela, obtíž spočívá v tom, že tato tematika souvisí se specifícností kulturní a literární evoluce, při níž nepřestává účinkovat silná vrstva archaických kulturních textů jako součást evropské kulturní tradice. Tyto texty tak působí v dlouhém čase, vyznačují se dlouhým trváním, během něž díla i koncepty jako by „umírají“, po jistou dobu se vytrácejí z paměti, anebo se znovu vynořují a ožívají, stávají se zastaralými, anebo aktuálními. (K tomu ještě podotkněme, že chronologie, tradiční prostředek literární historie, bývá předně nástrojem organizace jejího pole: zpřehledňuje události literárních dějin, činí je inteligibilními.)

Vedena povahou zkoumaného materiálu, a aniž by zjednodušovala nebo opomíjela jeho nesterjnorodost (dominantní jev obkružujících heterogenní prvky), Daniela Čadková vymezila vliv antiky, lépe řečeno intertextové vazby k ní, léty 1880–1914. Jejímí slovy toto období „zhruba odpovídá působení lumírovců s jejich kosmopolitním zaměřením a nástupu moderny“ (s. 15–16),¹ tj. období spadající do závěrečných fází tzv. dlouhého 19. století, kdy se česká společnost, přesněji řečeno její elity, hospodářsky i kulturně výrazně emancipovala. Vzhledem k tomuto kontextu autorka poukazuje na fakt, že v celé druhé polovině 19. století je v Evropě zřejmý příklon k antickým tématům, motivům i formám, a uvádí, jakými názvy byl tento návrat označován ve starší odborné literatuře u nás i v zahraničí (nová renesance, novoklasicismus... paganismus, helénismus aj.).

1 Všechny stránkové odkazy v závorkách v textu se vztahují k recenzované publikaci.

Knihu bychom mohli stručně a hned charakterizovat jako text, v němž se propojují rysy kompendia sui generis s komparativními a analytickými studii, inspirovanými tradicí české kulturní historie a sémiotiky i s jejími demytizujícími tendencemi (V. Macura, J. Rak aj.), stejně tak jako mnoha současnými literárně-vědnými studii o romantismu, neoromantismu a parnasismu, pochopitelně pracemi klasických filologů a teatrologů (např. zesnulé klasické filoložky, teatroložky a překladatelky prof. Evy Stehlíkové, jíž je kniha připsána), teoriemi překladu ad. – Dlouholeté odborné zaměření Daniely Čadkové se opírá o detailní znalost materiálu ve vymezeném období a samozřejmě o schopnost vytěžit z něj relevantní problémové okruhy a otázky. Sledování a klasifikace modelů či stereotypů recepce jsou v práci vždy provázeny otázkami po smyslu nebo významech, které byly antice v českém prostředí konce 19. a přelomu 19. a 20. století přikládány. Už tímto zaměřením by práce měla vzbudit pozornost bohemistů, komparatistů i teatrologů. Zřetelně přispívá jednak k poznávání dějin literatury daného období (jakkoli na některých místech přechází spíše k historickým přehledům), jednak k výzkumu kulturního fenoménu a s ním spjaté příslušné historické i autorské poetiky, která není jen soustředěně rozkrývána a popisována, ale též kriticky nahlížena (viz třeba pasáže o neoromantické a antické dramatice J. Vrchlického).

Podstatné je vymezení přístupu a metodiky v „Úvodu“. Podle něj se práce soustředí na širokou škálu podob či projevů přijímání antiky – na stereotypy, mýty, klíšé, reinterpretace, popularizace..., a na různé texty: umělecké, estetické, pedagogické..., jejichž prostřednictvím se autoři v dobovém diskursu vztahovali k antice. D. Čadkové se tak nejedná primárně o to, jaký byl stav dobového bádání o antice, jestli odpovídal realitě atp., ale o to, „jak vypadá antika jako dobová kulturní konstrukce“ (s. 28). Jinými slovy, jaké dlouhodobé, standardizované představy nebo jaká přání, včetně Jaussova horizontu očekávání, stojí za konkrétními tematizacemi a reprezentacemi.

Na první pohled už sama skladba knihy ukazuje na širší a zároveň prohloubený přístup k literárnímu a kulturnímu jevu.

V její první kapitole-části, „Kultura a společnost“, D. Čadková nejprve analyzuje pojmání antiky jako takové, ale rovněž ve vztahu k české kultuře (antika jako stálá reference, jako ideál a vzor k následování, jako předmět kritické reflexe i odmítání), u tří předních dobových estetiků, J. Durdíka, M. Tyrše a O. Hostinského, aby se dále a v již nastíněných souvislostech obracela k evropskému kontextu specifčnosti antické tradice a s ním i k evropské kulturní paměti. Tím vzniká první významové jádro práce – domnívám se, že jedna z jejích podstatných částí, důležitý příspěvek k naší kulturní historii – pojednávající o antice jako modelu, o stereotypech tohoto vzoru v české reflexi, v českém školství, klasické filologii, překladatelství aj., a to s komparativními přesahy k zahraničním analogiím.

Ve středu různorodého vnímání antiky, příznakových opozic i dlouhodobých klíšé, která se k ní vážou, stojí v kultuře 19. století protikladná dvojice „Řecko a Řím“.

D. Čadková sleduje odrazy a citace v širším smyslu toho slova, četné aluze a hlavně tematizace v několika dobových diskurzech a zobrazováních stěžejní a mimořádně vlivné představy umělecky nepůvodního, brutálního nebo kulturně úpadkového Říma a oproti němu ušlechtilého, ideálního a namnoze utopického Řecka (viz také ona Winckelmannova proslulá charakteristika řeckého umění: „Edle Einfalt, stille Größe“). Z několika úhlů analyzuje toto klišé, jeho nuance a nejednoznačnosti v četných formách a manifestacích, třeba u častých anachronických srovnávání současnosti s událostmi a vývojem antického světa (obdobná přirovnání, či spíše varovné odkazy, týkají-li se úpadku a zániku Říma, můžeme zaslechnout i dnes). Exemplární témata, náměty ze světa řeckořímské antiky a s nimi idealizované dějinné události časově velmi vzdálené a překryté nánosy legend i výkladových stereotypů byly využívány jako analogie při národně a kulturně emancipačním úsilí (viz např. podkapitola „Češi v bitvě u Thermopyl“).

Z obrazů ideální antiky Čadková vymezuje zejména topos „řeckého nebe a slunce“ (k němu bychom mohli volně přiřadit novější, řekněme dnes už reklamní klišé-slogan „slunce a moře Řecka“, jež ovšem operuje s pragmatickým a empirickým přístupem k zemi...), navazující na vlivné klimatologické teorie, které sahají až k Montesquieuovi a abbé Dubosovi. Právě podle druhého ze jmenovaných byl – dodejme k výkladu Daniely Čadkové – rozkvět uměleckého génia mimořádně ovlivněn podnebí někdejšího Řecka a Itálie, dvou vlastí umění, říká Dubos, tedy v jeho představě horkem sezón, nikoli však horkem ubíjejícím, obou zemí (zřejmě je pro něj takové horko spřízněno s „plamenem“ tvůrčího entuziasmu). K této modelové tematice autorka připojuje stereotypy ideální krásy, winckelmannovský topos sochy a tzv. bílé antiky (mramorová bělost chrámů a soch) jako synonyma čistoty a vznešenosti, a sleduje různé strategie v jejich reprezentacích a zvýznamňováních v českém prostředí. Zaujetí pro řecké sochařství v 19. století úzce souviselo, jak říká D. Čadková, s řeckou gymnastikou a obnovou pojmu „kalokagathia“, které se staly součástí programu také českého Sokola, jehož ideové akcenty právě v tomto spojení sleduje.

Podkapitoly o školní výuce antiky i o jejím překládání dokumentují postavení klasických jazyků v rakouském středoškolském systému a hlavní tendence při překládání z antické poezie i antického dramatu do češtiny v 19. století. Dokládají, jak se petrifikace antických předloh, jejich takřka nedotknutelný kult, podobně jako jejich pedagogické (etické) zatížení projevy nejen ve školní kanonizaci některých autorů a období, nýbrž také v překladatelské i literární činnosti (viz např. podkapitoly „Prokletí časomíry“, „Adaptační překlady“).

Ve druhé části práce (kap. „Drama a divadlo“) autorka nejprve stručně nastiňuje zpracování antických námětů v evropské dramatice a přibližuje historii antického dramatu v českém provedení. Pak přistoupí k divadelní tvorbě Jaroslava Vrchlického. Zaměřuje se na jeho dramata s antickými náměty (českého spisovatele, jak konstatuje, nejvíce inspirovala řecká mytologie a římská historie) a jejich přijetí

divadelní kritikou, při hodnocení autorových moderních variací na starobylé látky povětšinou neopouštějí stereotypní koncepce antiky. Tyto analýzy rozkrývají určité aspekty Vrchlického poetiky a dobové estetické rozpravy, sledují intertextové souvislosti autorova díla s klasickými stylovými vzory (zvláště v tragédiích), s romantickou dramatikou,² se soudobou divadelní tvorbou (hlavně v komediích – ostatně při důkladném sledování tematiky autorka neopomenula ani burleskní pojetí antiky v dobové operetní produkci). Přínosný je i následující rozbor reprezentací antiky ve Vrchlického poezii (ve III. kap. „Literatura“).³

Další podkapitoly knihy se zabývají epickou remytologizací ve Vyšehradu Julia Zeyera, její případnou antickou inspirací, respektive podobností motivů či mytémů tohoto cyklu s řeckou mytologií. Při tom si autorka všímá stylistických zvláštností poetiky. Zeyerova četná kompozita a *epiteta constans* typu „voda stříbropěnná“, „stříbrošedé kštice“ jí připomínají „homérskou dikci“; tady však připouští „možný dopad *Rukopisů*“ (s. 243), tedy obdobných složených slov v RKZ. Uporozňuje na shody mezi Zeyerovou parnasistní antikou a antikou Vrchlického (u obou estetizovaná antika, krom jiného protirečící soudobému realismu) i na rozdíly.

Kontrastní „dovětek“ k antice předních lumírovců, na čele s Vrchlickým a jeho zpracováním a adaptacemi antiky, představují analýzy odlišných obrazů dekadentní antiky v pojetí J. Karáska a známého protipostavení antiky a křesťanství u J. S. Machara. – Autorka ukazuje, jak příznačné jsou pro Karáskovu reprezentaci antického světa, v níž splývá podoba Řecka a Říma, jak motivy sexuální nevázanosti, homoerotismu a dionýství, tak atmosféra nudy a marnosti – obojí jakoby v předtuše vpádu barbarů. U ironického a provokujícího Machara, nejprve se básnický vyhraňujícího proti středoškolskému „filologickému drilu“ i moralistním interpretacím antiky (srov. s. 272–273), se postupně a pod vlivem Nietzschevým prosazovala jiná básnická pojetí proslulých historických postav tradičně zatěžovaných odsudky a moralistními přístupy (básně „Nero“ nebo „Julian Apostata“), která vyústila v příkrý protiklad pohanské radosti – s opakujícím se toposem „slunce a světla“ – a tmy a bolesti v křesťanství. Přínosný je zvláště rozbor Macharových básnických prostředků, strategií i manipulací (se čtenářem) při vytváření protichůdných obrazů a idejí. Analýzu provázejí dobová i dnešní hodnocení, jež poukazují na autorova zjednodušení, na nekritický, nehistorický vztah k antice aj.

„Závěr“ knihy shrnuje stěžejní témata a převažující roviny recepce antiky, osy a příznaky jejího konzervatismu a posléze způsoby odpoutávání se od klasických vzorů související s nástupem moderny. Po něm ještě následuje několik příkladně

2 Celoživotním vzorem byl Vrchlickému svou univerzální tvorbou Victor Hugo. Překlad Hugových básní, *Básně Viktora Huga* (Praha, Tisk a náklad dra. Ed. Grégra 1874), vydal ještě před publikací své první básnické sbírky *Z hlubin* (Praha, Nakladatel J. Otto 1875).

3 Zde se D. Čadková mj. zaměřuje na Vrchlického básnické snění o antice, jejíž ideální obraz je u něj protikladem soudobé prozaičnosti a šedi – tento postup se ovšem nevymyká v romantické i pozdně romantické literatuře obvyklému kontrastování současnosti a minulosti.

vybraných textů (P. Bezruč, J. Zeyer, J. Karásek ze Lvovic a J. S. Machar) a obrazová příloha.

Mám-li se ještě jednou vyjádřit souhrnně: Přehledně a přesvědčivě strukturovaná kniha, jejíž přínos jsem už předeslal, je materiálově fundovaná, bohatě faktograficky podložená. Mnohdy se blíží cílům recepční estetiky, ale i literární sociologie. Kombinuje podrobné studium recepce a dobového diskursu o antice se subtilními rozbory a komparacemi básnických koncepcí a reprezentací.

Zdeněk Hrbata

Ústav pro českou literaturu Akademie věd ČR, v. v. i., Praha
hrbata@ucl.cas.cz

Wendy Drozenová, Vojtěch Šimek a kol.: Filosofie Hanse Jonase

Praha, Filosofia 2019, 277 s.

Editoři uvedené kolektivní monografie se ujali obtížného úkolu: zmapovat základní sféry myšlení jednoho z nevlivnějších filosofů dvacátého století, Hanse Jonase. Jonas se stal obecněji proslulým především díky vytčení principu odpovědnosti, který postavil do centra lidských eticky relevantních postojů zejména v souvislosti se stále povážlivějším stavem přírodního prostředí. Nepominul při tom dosavadní zaměření etiky na oblast mezilidských vztahů, kde jsou tematizovány základní kategorie, jako je svoboda, povinnost, hodnoty nebo ctnosti. Tyto kategorie nebyly jeho průkopnickým přístupem vyřazeny ze sféry etického uvažování, ale byly vázány do nového kontextu, souvisejícího s akcelerující ekologickou krizí.

Není to však jen nová problémová oblast, odhalená Jonasem, která zaujala editory publikace, ale také překvapivý rozsah Jonasových filosofických zájmů. Interpretace klíčových aspektů jeho mnohotvárného díla má průkopnický význam. To se týká zvláště jeho poukazů ke gnostickým dimenzím, k filosofickým interpretacím přírodovědné tematiky a také existenciálně, až traumaticky prožívaného Jonasova vztahu k Bohu po tragické události holokaustu. Nebudu se věnovat všem kapitolám knihy rovnoměrně; tam, kde se necítím být kompetentním, se pokusím reprodukovat Jonasovy názory jen v kostce: především se to týká interpretací přírodovědné a matematické oblasti. Má recenze bude mít tudíž do určité míry subjektivně zabarvený, a tím i limitovaný charakter.